

УДК 930.06

**ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І КУЛЬТУРА ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ
ЧИННИКІВ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦЯ ПСИХОЛОГА****О.Б.Кучменко**

Анотація. В статті розглядається проблема співіснування людини і природи, культура людського світобуття та природокористування, її психолого-педагогічна складова.

Ключові слова: культура, природокористування, екологія, педагогіка, психологія, виховання, світогляд, цивілізація.

Аннотация. В статье рассматривается проблема сосуществования человека и природы, культура человеческого мировоззрения и природопользования, её психолого-педагогическая составляющая.

Ключевые слова: культура, природопользование, экология, педагогика, психология, воспитание, мировоззрение, цивилизация.

Summary. The problem of the coexistence of man and nature, the culture of human ideology and nature management, psycho-pedagogical component are considered in this article.

Key words: culture, nature management, ecology, pedagogy, psychology, education, ideology, civilization.

В умовах оновлення педагогічної парадигми, збагачення особистісних аспектів підготовки сучасного фахівця педагога/психолога великого значення набуває культура природокористування та екологічний стан загалом. Ця проблема на сьогодні припиняє бути суто внутрішньою справою окремих держав. Ми усі мешкаємо на одній планеті й нас усіх зачіпають ті чи інші негаразди, які завдає нам природа, коли ми ставимося до неї зневажливо. Організатор і перший президент Римського клубу А.Печчеї мав рацію, коли писав, що потрібно шукати «шляхи постійного перетворення сучасної системи егоцентричних держав, які керуються схильними до самоуправства урядами, на таку світову спільноту, в основу якої б лягла система скоординованих між собою географічних та функціональних центрів прийняття рішень, система, що могла б охопити всі рівні людської організації – від локального до глобального» [1]. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної

проблеми (М.Ф.Реймерс, П.Г.Олдак, Ластер Р. Браун, К.Флавін, С.Пастел, В.Б.Горшков, К.Я.Кондратьев, С.Г.Шерман, П.Г.Жолдак та ін.) показав, що до створення такої системи, звісно, далеко. А враховувати досвід щодо організації природокористування (позитивний і негативний), набутий у різних регіонах світу, необхідно вже тепер. Інакше прагнення до створення системи усталеного розвитку так і залишиться прагненням. Для України це надзвичайно актуально. Бо країна переживає постіндустріальну кризу, перехідну економіку та накопичення первісного капіталу, із врахуванням особливостей постсоціалістичної економіки.

Враховуючи вищезазначене, ми ставимо за мету розглянути дану проблему не тільки з економічних, культурологічних позицій, а, безпосередньо, наголосити, що в основі будь-яких процесів чи явищ лежить саме психолого-педагогічний чинник.

Сьогодні, коли з такими ускладненнями відбувається становлення народногосподарського комплексу в Україні, вважаємо за доцільне вивчення досвіду фінансування промислових проєктів на Заході. Так, Всесвітній банк, розглядаючи можливості фінансування проєктів, обов'язково аналізує побічні екологічні ефекти, що можуть статися в разі їх реалізації і, таким чином, визначає, що саме заслуговує на інвестиції в першу чергу. Такий стиль фінансування здатний скоригувати розвиток економіки в екологічно усталене русло. Пріоритетне фінансування на Заході починають одержувати галузі, де працюють над «альтернативною» енергетикою. Передбачається, що в 2030 р. вже не будуть використовуватися такі енергоносії, як нафта, вугілля й природний газ. Тому дуже дивно, що в Україні переважає думка, ніби слід вкладати кошти у видобуток газу, вугілля, а не в науку, яка б дозволила впроваджувати альтернативні енергоносії. Норвегія та Бразилія вже зараз виробляють більше половини необхідної їм енергії з фактично невичерпних відновлювальних джерел. У пустелі неподалік від Лос-Анджелеса працює сонячна термоелектростанція потужністю в 80 мВт. Собівартість кіловат-годин на ній – 8 центів, що на 1/3 дешевше, ніж кВт-год., вироблена на новітніх атомних електростанціях. Протягом 80-х років енергія вітру стала дешевшою на 70% і становить 6-8 центів за кВт-год.

Варто зауважити, що не слід дотримуватися уніфікації щодо форм і засобів природокористування на всій планеті. Тут виступатиме на перший план доцільність і культура як видобутку енергоносіїв, так і їх споживання. При цьому матиме досвід природокористуванням етнокультурних «провінцій» та регіонів, набутки кожного народу, кожної нації. Перед суспільством постає необхідність повернутися до природи обличчям і відчутти себе частиною природи. А цьому сприятиме звернення до віковичного досвіду. Традиційні форми життєзабезпечення, притаманні тому чи іншому етносу (специфічні й часто унікальні) відбивають не лише процес використання природи, а й розкривають формотворчу основу культури, де органічно й неподільно пов'язані матеріальні та духовні її компоненти. Етнокультурний підхід до феномену природокористування надає можливість розглянути широкий спектр проблем як утилітарного, так і морально-духовного характеру в їх органічному взаємозв'язку і, навіть, наблизитися до адекватного розуміння сенсу та естетики буття людини.

Отже, культурний феномен природокористування є надзвичайно складним і багатоаспектним – обставина дуже важлива для досягнення режиму усталеного розвитку. У цій сфері людство не лише здобуває собі «хліб насущний». Цікавим є те, що ця думка поступово починає знаходити підтримку не тільки серед представників гуманітарного профілю, а й екологів-практиків та фахівців з конкретних галузей природокористування. Так, М.Ф. Реймерс подає такий діапазон значень природокористування: 1) сукупність усіх форм експлуатації природо ресурсного потенціалу та заходи щодо його охорони; 2) сукупність продуктивних сил, виробничих відносин і відповідних організаційних форм та установ, які пов'язані з первинним привласненням і використанням об'єктів навколишнього середовища; 3) використання природних ресурсів у процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних та культурних потреб суспільства; 4) сукупний вплив людства на географічну оболонку Землі; 5) комплексна наукова дисципліна, що досліджує загальні принципи раціонального використання природних ресурсів людством; 6) розробка загальних принципів здійснення кожного акту діяльності, які пов'язані з безпосереднім використанням природи та її ресурсів [2]. Означені пункти істотно розширюють коло сенсів природокористування порівняно до традиційних уявлень. Проте, на нашу думку, слід додати до цих пунктів виховний процес, який покликаний цілеспрямовано виховувати суспільство щодо культурного ставлення до природи та споживання її складових. Зокрема, експлуатація природо ресурсного потенціалу пов'язується з природоохоронною діяльністю; природокористування розглядається не лише як джерело матеріальних благ, а й засіб культурних потреб; воно виступає не тільки як віковична практика людини, а і як комплексна наукова дисципліна з елементами виховання. П.Г.Олдак цілком слушно кваліфікує природокористування як найскладнішу з усіх відомих науці проблем. Проблема ця стосується усіх сфер суспільного життя: економіки, науки, політики, права, міжнародних відносин, освіти, культури, етики тощо. Поступово приходять

усвідомлення того, що проблему природокористування й охорони природних систем неможливо відокремити від загалу актуальних проблем розвитку сучасної цивілізації [3]. Сам цивілізаційний підхід до прогностичних розробок можливих «сценаріїв» подальшого розвитку людства починає спиратися на наукове визначення можливостей погодження темпів суспільно-економічного розвитку з комплексними можливостями природних систем, біосфери загалом. Очевидним є той факт, що людство в своїй практичній діяльності вже переступає межу дозволених навантажень на природні комплекси. У спеціальній літературі обґрунтовується думка про те, що поріг припустимого впливу на біосферу вже перевищений на порядок. Згідно з принципом Ле Шательє, біосфера здатна компенсувати усі збурення, якщо доля вилучення її продукції не перевищує одного відсотка. Причому не є істотним, чи маємо один відсоток території суші, де біота зовсім деградована, чи десять відсотків території, на якій процес деградації біоти не перевищує десять відсотків. Більшість диких видів, що перебувають під нашою охороною, зможе вижити лише за умов, якщо з господарської сфери буде вилучено не менше 30% суші під заповідники. Постає питання, а хто ж сьогодні на це піде? В Україні сьогодні хижацькими методами руйнується екосистема (ліс рубають – щепи летять, русла річок розмиваються, бо каміння, пісок споживацьки використовується і т. ін.). Встановлена періодичність вирубки лісу 50 років. За цей час виростає економічно придатна деревина. Але цього в нашій країні не завжди дотримуються. Вчені довели: для того, щоб не порушувати цілісного процесу поновлення первісного лісу, термін між черговими вирубками необхідно збільшити до 300 років [4].

Таким чином, якщо уподібнити «економіку» біосфери до звичайної економіки виробництва, то вона є «фабрикою», де один відсоток продукції становить прибуток, а решта 99% йдуть на стабілізацію (амортизаційний фонд). Ми ж вже й зараз відносимо до прибутку десять відсотків продукції біосфери, що спричиняє неминуче порушення її динамічної рівноваги. Останнє ставить під сумнів можливість досягнення усталеного розвитку. Більш того, воно може призвести до появи низки незворотних катастрофічних процесів, що покладуть початок «екологічного колапсу» на нашій планеті. П.Г. Жолдак відверто заявляє, що ми принципово не можемо підтримувати рівноважність природних систем: для цього «ми не маємо ні знань, ні ресурсів. Єдине, що ми можемо, – це контролювати навантаження на природні системи в межах їх природного потенціалу» [5]. А для цього, додамо, слід культуру споживання виховувати. Сучасну екологічну ситуацію багато експертів, як українських, так і закордонних, оцінює як безнадійну. Проблеми природокористування набувають загальнолюдського світоглядно-філософського сенсу. З цими проблемами безпосередньо пов'язується деградація людського в людині. Цей небезпечний процес К. Лоренц, наприклад, ілюструє як вісім смертних гріхів цивілізованої людини: 1) перенаселення Землі та прогресуюча агресивність серед людської спільноти; 2) спустошення не лише природного життєвого простору, але й руйнація у самій людині будь-якого благоговіння перед красою відкритого їй творіння; 3) «біг наввипередки з самим собою» в економічному аспекті; 4) втрата великих почуттів, зніженість. Техніка й фармакологія зумовили нетерпимість до всього, що викликає найменше невдоволення. Людина де тренується, втрачає здатність до подолання перешкод і відчуття від цього радості; 5) генетична деградація, яка провокує схильність до бунту та інфантильності; 6) руйнування традицій і війна поколінь; 7) зростання індокринії – уніфікація поглядів, деперсоналізація; 8) ядерна зброя [6].

Таким чином, основний чинник означених смертних гріхів – неконтрольоване зростання господарської діяльності людини. Успіхи в сфері природокористування призводять до перенаселення планети, відчуження людини від природи (а також і природи від людини), розкладення духовної сфери, появи людини уніфікованої («усередненої»).

Для того, щоб увійти в адекватне співвідношення з природним довкіллям, людство має багато від чого відмовитися, переглянути свої традиційні раціонально-прагматичні пріоритети, істотно підняти рівень моральності та духовності. Але небагато знайдеться таких, які згодні були б відмовитися від благ і зручностей цивілізаційного суспільства, чим-небудь поступитися заради майбутніх поколінь. Однак, схоже на те, що провідні західні дослідники не вбачають іншого виходу. Тому дедалі частіше висловлюється думка про те, що соціально-економічний прогрес повинен орієнтуватися не на обсяг валового національного продукту, а на критерій усталеного розвитку. На цьому ґрунті з'являється новий варіант відомої концепції деідеологізації. Людство, роз'єднане міждержавними суперечностями, економічною конкуренцією та ідеологічними бар'єрами, не здатне протистояти наступові екологічної кризи. Ідеологічні бар'єри мусять відійти у минуле. Залишиться єдина ідеологія – досягнення сталості. Виходячи з цього висновку, передбачаються радикальні зміни в практичній життєдіяльності й світобаченні нашого сучасника, багато з яких здаються зараз надто утопічними. Так, американські дослідники Ластер Р. Браун, Кристофер Флавін та Сандра Пастел висловлюють сподівання на те, що «зростання особистого та суспільного достатку вже не буде першочерговим завданням, поступово

зникне безодня між заможними та незаможними, внаслідок цього відійдуть у минуле соціальні потрясіння» [7]. Проте, можна сказати однозначно, навряд чи таке трапиться найближчим часом. Принаймні сьогодні це здається вкрай невірогідним, якщо, наприклад, звернемося до країн пострадянського простору і того процесу, який носить назву первісного накопичення капіталу, що супроводжується зневагою до здорового глузду і суцільної бездуховності (як приклад, в Україні у бюджеті закладені мізерні відсотки на науку, освіту, культуру, охорону здоров'я, збереження довкілля – екологію). Економіка не повинна переважати над культурою, свідомістю. Якщо це так, а реалії говорять, що саме так, то людство не має перспективи розвитку. Культура врятує світ.

Виходячи із завдань та реалій буття, більш реальними постають програми переосмислення ролі людини в світобудові, її призначення в цьому світі. Зокрема, пропонується розглядати людину не як завойовника природи, а як органічну її складову частину. На думку Рейчел Карсон, «контроль над природою» як термін «є плодом зарозумілості й народився тоді, коли біологія та філософія перебувала ще на неандертальському рівні, коли гадалося, що природа існує лише для комфорту людини» [8]. Великі сподівання покладаються на подолання «вульгарно-антропоцентричних орієнтацій» (А. Леопольд) як небезпечної установки на додержання інтересів лише людини (часто-густо зрозумілих неадекватно), що неодмінно супроводжується нехтуванням станом природного довкілля, зокрема «інтересами» інших представників органічного світу. Оскільки позиція людини не може бути іншою, ніж антропоцентризм, йдеться про формування його нових, більш досконалих модифікацій. Якщо в класичних нормах антропоцентризму природне довкілля трактується як певний безсистемний додаток соціуму, призначення якого – забезпечення людських потреб і цілей, то в руслі неантропоцентризму кожний фрагмент природи постає як самоцінна, доцільна одиниця буття, що робить свій незамінний внесок до гомеостазису біосферних процесів. Останнє і є тією необхідною умовою, без якої неможливий усталений розвиток соціуму. Кожний фрагмент навколишнього середовища, його нормальне функціонування в цілісному біосферному організмі є своєрідним гарантом подальшої долі людського роду. Тому так важливо подолати поширене зараз екологічне невігластво, розібратися у гармонії цих фрагментів, а особливо для сучасної урбанізованої, технократизованої людини, що розглядає довкілля як простір між містами, де визріває сільськогосподарська продукція. У цьому аспекті не можна не погодитися з Альдо Леопольдом, який вважав найважливішим науковим відкриттям ХХ ст. не винахід радіо чи телебачення, а усвідомлення усієї складності природного організму. Без усвідомлення й урахування цієї складності марно сподіватися віднайти «образ» екологічно стабільного майбутнього. Гармонія особи, суспільства й природи насамперед виявляється в тих чи інших формах природокористування, а це слід виховувати з дитинства, у сім'ї, школі, вузах. Бездуховність породжує бездуховність, гармонія – це культура на усіх рівнях людського буття.

Таким чином, феномен природокористування не може розглядатися в спрощеному, майже побутовому аспекті. Приведення його до стану збалансованого розвитку буде більш ефективним і оптимальним тоді, коли воно буде здійснюватися не лише «знизу» – удосконалення технологій, запровадження альтернативних енергетик, біологічних методів боротьби з шкідниками сільського господарства тощо, а й «згори» – «екологізація» форм суспільної свідомості (науки, культури, етики, світогляду), підняття рівня духовного розвитку та екологічної компетентності нашого сучасника і в цьому плані значна роль відводиться вихованню. Шлях «згори» є досить продуктивним для здійснення необхідного сьогодні «повороту до природи» (духовного й практичного) за нових історичних умов. Причому це не є повернення до традиційної установки «назад до природи». Найбільш адекватним тут був би вираз – «вперед до природи» через перегляд і переосмислення наших особистих і колективних, навіть загальнолюдських спрямувань та радикальні зміни існуючих соціальних інституцій. Культура врятує світ, а людина – частина цього світу.

Література

1. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М., 1980. – С. 272.
2. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М., 1990. – С. 404 - 405.
3. Олдак П.Г. Колокол тревоги / П.Г. Олдак. – М., 1990. – С. 74.
4. Горшков В.Б., Кондратьев К.Я., Шерман С.Г. Устойчивость биосферы и сохранение цивилизации / В.Б. Горшков, К.Я. Кондратьев, С.Г. Шерман // Природа. – 1990. - № 7. -С. 3 - 16; Экологическая альтернатива. – М., 1990. – С. 38.
5. Олдак П.Г. Колокол тревоги./ П.Г. Олдак. – М., 1990. – С. 57.
6. Лоренц К. Восемь смертных грехов цивилизованного человечества / К. Лоренц // Вопросы философии. – 1992. - №3. – С. 51 - 52.
7. Браун Ластер Р., Флэвин Кристофер, Постел Сандра. Рисуя картину устойчивого общества / Ластер Браун, Кристофер Флэвин, Сандра Постел // Экологическая антология. - Москва; Бостон, 1992. – С. 62.
8. Карсон Рэйчел. Долг выжить / Рэйчел Карсон // Экологическая антология. - Москва; Бостон, 1992. – С. 627.